

Dunajeva Jekatyerina

„Elköltözni Magyarországra”

Töprengés egy kisvárosi iskola cigány diákjainak táborozásakor¹

Ismerkedés és reggeli torna

Egy gyönyörű kis faluban járunk. A házakon sok helyütt látható „Eladó” feliratú táblák közt az idelátogató megcsodálhatja a falu szépségét, a valaha virágzó falusi élet maradványait.

Unió-s fejlesztési tervek persze azért itt is vannak, ezúttal egy ökoturisztikai látogatóközpont kialakítására. Ha meg is valósulna, aligha vonz majd új lakókat, talán városi látogatókat néhány napra, ez is valami volna persze.

Ez a csendes falu most megtelt örvendező és hangoskodó gyerekekkel, hiszen itt nyaral egy közelben lévő határ menti általános iskola valamennyi iskolása. A gyerekek a környékbeli, túlnyomórészt cigányok lakta falvakból valók.

A gyerekek rögtön megérkezésemkor izgatottan megosztják velem az élményeiket: „Annyira jó volt ma a strandon, lebegtem a vízben, a víz alatt is kinyitottam a szememet!” „Mit láttál?” „Hát, sok lábat és vizet.”

Tekintetükből, mozdulataikból, kérdéseikből, kapaszkodásaikból egyszerre érzékelek nyitottságot és szeretethiányt.

Gyorsan összetegeződünk, többüket nem először láttam már, és sikerült a bizalmukba férköznöm. Megosztják velem a titkaikat is: az egyik lány például titokban cigarettázik. Engedélyt kér tőlem, hogy rágyújtson, amikor kiviszem őket a játszótérre. Megtiltani nem tudom, hiszen eddig is megtalálta a módját, hogy dohányozzon és a cigihez is valahogy

¹ A tudósítás elkészítéséhez szükséges kutatómunkához részben az IREX (International Research & Exchange Board), amely az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériumának a Title VIII Programja, részben pedig SYLFF Graduate Fellowship for International Research ösztöndíjas támogatása biztosított forrásokat. Egyik szervezet sem felelős a cikkben megfogalmazódó álláspontért.

hozzájutott. Többen titokban facebookoznak lefekvés után a mobiljaikon. „De *Kátya*, ezt ne mondd el a tanároknak, psszt!” – hangzik el többször is.

A gyerekek szeretnek lejárni a boltba, ahol forintra pontosan kiszámítják, hogy mennyi kell chipsre és csokira. Miközben kint várok rájuk, megszólít az egyik helyi lakos, aki épp a bolt melletti sörözőben töltötte az idejét, és nevetve meséli a cigány gyerekekre mutogatva, hogy amikor ő a rendőrségen dolgozott, talán éppen Budapesten, akkor „sok ilyennel volt dolga, de ők folyton megszöktek”.

Az ökotábort egy pályázat segítségével tudta megvalósítani az iskola, a gyerekek halmozottan hátrányos helyzetűek és zömében cigányok. Minden nap vannak kézműves foglalkozások és játékos feladatok. A munkákat a nap végén beszedik a felnőttek, lefényképezik őket, majd gondosan egy nagy, megcímkézett mappába helyezik, dokumentáció céljából. Úgy tűnt, hogy a pályázat eléggé szigorú feltételeket szabott, sok idő ment el mindenféle papírokkal, bizonylatokkal.

Ennyivel is kevesebb idő jutott a gyerekekre.

A tanároknak „kreatívan” kellett megoldani, hogy a gyerekeket eggyel többször vihesék el a helyi strandra, mint amit a pályázat megenged. Azt mondják, hogy szinte több a gond a dokumentációval, mint a gyerekekkel.

Nincs ez másképp tanév közben sem: az iskola ifjúságvédelmi felelőse gyakran találja magát olyan helyzetben, hogy azonnal kell cselekedni, és nincs idő vagy alkalom papírokat kitölteni. „Mire a papírt megírjuk, mire azt aláírják, már elkéstünk, nagy a bürokrácia.”

Sok a viccelődés a cigányokról, amin a gyerekek és felnőttek egyaránt nevetnek. Olyanok hangzanak el, hogy azért barnult le az iskolafőőr, mert sokat jár a cigányfaluba, vagy kifehérednek-e a cigányok, ha Szibériába mennek. A cigány szó gyakran elhangzik és senkit sem riaszt.

Esténként nyelvcseré zajlik: én oroszra tanítom a gyerekeket, ők pedig beásra tanítanak engem. Izgatottan sorolják, hogy mennyi szó egyezik a magyarral. Én ugyanolyan izgalommal írom le a szavakat, hogy el ne felejtsem. „Hogyan írjam le azt, hogy »kum jest«”? – kérdezem. A gyerekek összezavarodnak. „Írd le, ahogy akarod... ahogy ejtjük... mi nem szoktuk leírni, csak beszélünk.”

Jönnek a tanárok, hogy aludni küldjék a gyerekeket, hiszen késő van. Mivel van velük felnőtt, így végül megengedik, hogy fönnymaradjunk még egy kicsit. A gyerekek büszkélkednek, hogy van olyan tanár az iskolában, aki tanul tőlük cigányul. Péter atya², a helyi plébániáról, is tanul tőlük. Láthatóan elfogadják a gyerekek a cigányságukat – ilyet nem gyakran tapasztalok, bármerre járok.

Amikor a gyerekek elmennek aludni, a felnőttek is leülnek beszélgetni. Panaszkodnak, mennyire nehéz a kisvárosi, falusi élet, a szakmák már nem sokat érnek, sok ismerősük alig tudja megkeresni a kenyerét, a valahai kőművesek, hentesek is mára jó esetben alkalmi munkákból élnek, munkahely nincs. „A pénz beszél ebben az országban” – hangzik el gyakran. A falvakban pedig nincs pénz, azok lassan kihalnak. „Még Pesten kezdhet ma-

2 A neveket megváltoztattam.

gával valamit az ember, de itt mi van? Látom, ahogy a hentes ismerőseim szinte éheznek, mit csinál ma az ember egy szakmával?” – panaszkodik fájdalmasan a sofőr. „És mi lesz az öregekkel meg velünk, hiszen a gyermekeink elmennek külföldre, mondván: valahova valamit csinálni, ami nem itt van, Magyarországon.”

Valaha beszélünk kosárfonó, szegkovács, üstfoltozó, vályogkészítő, teknővájó és más kézműves mesterséget űző cigányokról. Annyira keresett volt némelyik szakma, hogy képviselőik kiváltságleveleket, okleveleket kaptak.³ Aztán változott a világ, nem volt szükség a tudásukra, nem tudtak érvényesülni az új igényeket támaztó munkaerőpiacon, és ez számukra lassan kiszolgáltatott helyzetet teremtett. Most ez ismétlődik, kicsit másképp, más időben és más következményekkel. Kinek a feladata a kirekesztettek megsegítése, felkarolása, akár az elöregedő falvak lakosságáról beszélünk ma, akár a munkájukat veszített cigányságról? Évtizedek, évszázadok gondja, kérdése ez. Nem hiszem, hogy tovább volna halasztható a válasz.

Talán, ha legalább ezeket a történelmi párhuzamokat észrevennénk, akkor több együttérzéssel és megértéssel foglalkoznánk az elesettek problémájával. Nem etnikai kérdés ez, hanem szociális, társadalmi, történelmi: etnikai köntösbe burkolva.

A tábortban minden reggel tornával kezdtünk, élveztem, hogy én szervezhettem, vezethettem. Emlékszem, gyermekkoromban nem szerettem, amikor kedvem ellenére tornáznom kellett az iskolai táborokban, így a gyerekeknek azt mondtam, jöjjenek, ha akarnak, klassz lesz, tornázunk és utána körbefutjuk a templomot, ami egy gyönyörű kis dombon van. Kevés lány jött, néhány fiú viszont annyira élvezte, hogy volt olyan nap, amikor háromszor mentünk el futni.

„Ne adj nekik választási lehetőséget, mert akkor nem csinálnak semmit!” – tanácsolta az egyik tanár többször is. Ha megfogadom a tanácsát, talán a lányokat is be lehetett volna vonni. Akik azonban nyögve, lábukat vonszolva futották volna le a reggeli köröket.

Talán igaz, a gyerekek valószínűleg nem tudnak racionális döntést hozni. Szoktak a gyerekek hosszú távon gondolkodni? Az iskolában is ritka az a gyerek, aki a padban ülést és tanulást választja az udvari játék helyett, ha van választása, pedig a tanulást a jövőben kamatoztatni tudná. Megszoktuk, hogy a gyerekeknek ki kell adni a parancsot, feladatokat, munkát, egyébként nem tudnának jó döntést hozni maguktól. Legalábbis mi, felnőttek, ezt hisszük. De hogyan is hoznának bármilyen döntést a gyerekek, amikor egy avított iskolarendszer hierarchikus rendjéhez és a frontális oktatáshoz vannak szokva?

3 Novák Veronika írja a *Roma oklevelek és kiváltságlevelek az Esterházy család levéltárában* című esszéjében, hogy „minden kétséget kizárva hitelesek Mátyás király 1478-ban és 1487-ben a romák számára kiadott kiváltságlevelei”. http://www.niton.sk/documents/2-129-4202-nostratempora5_novak1.pdf. Letöltve: 2013-08-16) Természetesen más uralkodók és földesurak is adtak ki kiváltságleveleket a romáknak.

Pick szalámi, lubickolás, motivációk

Oroszországi élmények jutnak eszembe: amikor egy orosz falu iskolájában jártam, szintén kutatói céllal, tanítottam is néhány osztályt. Az egyik nap a legidősebb gyerekeknél, a kilencedikeseknél voltam. Feltettem nekik kérdéseket a saját falujukról, életükről. Ezek a zömében 15 éves kis felnőttek úgy meg voltak szeppeven, hogy önállóan kell beszélniük, és ami még félelmetesebb, véleményt formálniuk, hogy végül több perces csend után a tanár válaszolt helyettük, majd a tanáruk által megfogalmazott gondolatokat mondták vissza nekem a gyerekek. Az orosz oktatás szigorúbb és ridegebb, mint a magyar, de nem is Oroszország a példakép.

Aggódok, hogy az ilyen oktatási rendszer hatására az individualista értékek felülke-rekednek az együttműködés kultúráján, az önálló, kritikus gondolkodásmód értékein. Milyen lesz így a többségi társadalom?

Péter atya felismerte a szigorú fegyelmezés káros hatásait, főleg a már lelkileg sérült, nehéz körülmények között élő gyerekekre vonatkozóan: „Emlékszem, egyszer nagyon rosszak voltak, és elkezdtem ordítózni velük. Erre az egyik cigány lány ezt mondta: »Tessék csak ordítózni, velünk úgyis mindenki csak ordít«. Ez nagyon elgondolkoztattott. Az igaz, hogy kiabálva könnyebb rászorítani őket a feladatuk elvégzésére, de mi lesz velük, ha ebben nőnek fel, hogy mindenki »üti-vágja őket«, ha csak szavakkal is. Ilyen helyzetben ki akarna sokáig gyerek lenni? Felnőttek akarnak lenni, többnek látszani. Ezek a gyerekek érzik a beszorítottságukat, kirekesztettségüket a saját közösségükben és azon kívül is.”

De mit jelent felnőttnek lenni, hasonlítani az otthoni felnőttekre? Sok gyereknél láttam itt is, máshol is, hogy „vasazást” játszanak, korán cigiznek, a lányok női táskával járnak iskolába, kifestik magukat. Az iskola a saját részéről megtilthatja ezt, lemosathatja a szemfestéket, hátitáskákat vehet nekik, de ezek felszínes megoldások. A gyerekek még jobban kifestik magukat, ha hazamennek, ha már az iskolában nem szabad. Ők felnőttek akarnak lenni, gyerekként nem tudtak érvényesülni sehol.

A táborban a főétkezések a plébánia egyik épületében zajlanak. A gyerekeknek megterítünk, és reggelire, vacsorára általában májkrémes, kolbászos vagy lekváros kenyér van, de egyszer csináltunk tojásos és lecsós kenyeret is. A tanárok dühösek, ha a gyerekek nem eszik meg az ételt. Különösen akkor nehezteltek, amikor az egyik lány Pick szalámit kért. „Alig jut nekik valami otthon, miért nem jó akkor a májkrémes-paradicsomos szendvics?” Egyik nap, amikor valamiért megint fintorogtak, hangosan elhangzott egy kérdés: „Hát ti mit esztek otthon?” A válasz tovább növelte a feszültséget: „Mi füvet, fát meg ilyeneket eszünk!” – válaszolt az egyik bátor kisfiú. A diáktársaság egyik fele gúnyosan vigyorgott, a másik fele lesütötte a szemét.

„Ha ezek a gyerekek nem becsülik meg még azt sem, amit itt kapnak, akkor mit érdekelnek?” – háborogtak a felnőttek, nem jogosulatlanul. Ám az is érthető, hogy ha otthon nincs Pick szalámi, akkor itt miért is ne követeljék?

Ez a kis jelenet jelezte azokat a problémákat, amikről gyakran hallunk a nyomorban élőkkel kapcsolatban, főleg a szegény cigányokról: nem tudnak a pénzzel bánni, nem gyűjtenek semmire, elköltik fölösleges dolgokra, pazarolnak, meggondolatlanok, nem

becsülik meg a pénzt, pedig segélyből élnek. Nem ritka az a látvány a városi gettóban, nyomornegyedekben, vagy akár néhol az elszegényedett, elcigányosodott falvakban is, hogy a divatos ruhában, drága telefonnal csellengő fiataloknak alig van mit enniük otthon. Amint bemegyünk a szoba-konyhába, ahol a munkanélküli szülők épp dohányoznak egy hatalmas hamutál mellett, felmerül a kérdés, miért nem ételre költötték a pénzt, vagy miért nem a számlák kifizetésére, hogy visszakapcsolják a villanyt? De hogyan is érthetnénk meg a mélynyomorban élő, céltalanul és kirekesztetten kallódó gyerekek értékrendjét? Vagy olyan felnőtteket, akik sosem érezték a pénz „súlyát”, valódi értékét. A pénznek számukra másféle tétje van, mint amit mi megszoktunk. A „félretett pénz” ismeretlen fogalom, és hogyan takarékoskodjanak, gazdálkodjanak, ha sohasem tanulták, sohasem tapasztalták. Minket erre a szüleink tanítottak, amikor zsebpénzt adtak: „Ha a heti zsebpénzedből félreraksz, akkor a hónap végén megveheted magadnak azt a játékot, amire vágytál.” De mi van, ha nincs zsebpénz, mert nincs fizetés, csak segély. Vajon érezhetnénk-e ugyanúgy a pénz értékét, fontosságát?

A táborban többször mehettek a gyerekek a strandra. A fürdőnek termál medencéi is voltak, de oda csak a felnőttek mentek. Hihetetlenül élvezik a gyerekek a vizet, ugrálnak, úsznak, csúszdáznak. Alig érkeztünk meg, futtában dobják le magukról a ruhát és ugrálnak be a vízbe az „Ugrálni tilos!” táblánál. Miközben ők önfeledten lubickolnak, róluk beszélgetünk a tanáraikkal: ebben az iskolában a családi gondok ugyanúgy az iskola és tanárok gondja, terhe, lelkileg legalábbis, mint a tanítás vagy a nevelés. Itt minden tanár hosszan tud beszélni tanítványai nehéz sorsáról, családi helyzetéről, nyomoráról. Erős az együttérzés, a segíteni akarás. Ezzel együtt jár gyakran a keserűség, értetlenkedés: miért hanyagolják el a szülők ennyire a saját gyermekeiket?

Akaratlanul visszaemlékszem a saját általános iskolámra, az osztálytársaimra és tanárimra. Vajon mit mondhattak ők a diákjaikról, ha egy odalátogató megkérdezte tőlük, milyen gyerekek járnak az osztályba? Nálunk volt mindenféle értelmiségi foglalkozású a szülők között. A szülőkkel sosem volt probléma, és ha nevelési gondok voltak a gyerekekkel, akkor a tanárok mindig összefoghattak az anyukával vagy apukával, akik persze értették az oktatás és a néha szigorú fegyelmezés fontosságát. Ez az iskola, ahová ezek a cigány gyerekek járnak, teljesen más világ: vannak családok, ahol télen a gyerekek is mennek fát gyűjteni, hogy legyen mivel fűteni, mert az apa elhagyta a családját, külföldre költözött. A szülők közül kevesen végeztek általános iskolát, otthon nemcsak nem segítenek a gyerekeiknek a házi feladat elkészítésében, de nincs is saját pozitív iskolai élményük. Ha van is köztük, aki a tanulás fontosságát hangoztatja a gyerekei előtt, nincs ennek igazi tartalma, az iskola akkor is megfoghatatlan, értelmetlen valami marad számukra. A gyerekek többségének otthon még asztal sem jut, ahol tanulhatna, jó néhányuk otthona sincs igazán, több helyen nevelkednek, nagyszülőknél, rokonoknál, nincs biztos helyük.

A tanár arra keres választ, hogyan tud tanítani és megfelelő jegyet adni a munkáért, ha egy ténylegesen felkészületlen diáknak rossz jegyet se tud adni anélkül, hogy rögtön azt ne hallja tőlük: „csak azért, mert cigány vagyok?” Ezeket a gyerekeket bőven éri megkülönböztetés az életben, ők bevetik ezt a kártyát is, hisz nincs veszténivalójuk. Eközben a gyerekek boldogan mesélik, hogy az egyik tanár elmegy, akit ők nem szeretnek, mert fajgyűlölő (meglepő volt, hogy ilyen korú gyerekek használják ezt a szót).

Kétségtelen, hogy kevesekben van meg a tanulás iránti motiváció. Péter atya, aki hit-tant tanít a gyerekeknek, gyakran gondol arra: „a nebuló talán egy félig összeomlott házikóban lakik, van 4-5 testvére, talán alkoholista az anyja, az apja pedig drogfüggő”. Péter atya ugyanúgy tanácstalan, hogy mivel is lehet motiválni ezeket a gyerekeket. „Ebben a miliőben kicsit nehéz gyerekfejjel átlátni, hogy akkor lesz több belőlem, ha tanulok mint egy gőzmozdony, megyek előre, és csinálom azt, ami egyébként az „állapotbeli” kö-telességem lenne. Erre gyerek nem lehet képes. S akkor még van egy kibúvó is, egy gonosz sugallat, hogy felesleges a tudással küszködni, egy kis ügyeskedéssel lehet kocsim, pénz-em, mindenem. Pedig látszik, hogy az iskolában a tanárok a szívüket, lelküket kiteszik, keményen küzdenek, de azt is lehet látni, hogy ebbe már többen belefáradtak. Lehet, hogy ha lenne más hajó, átszállnának rá. De nincs.

A jövő útja az az, hogy a többségi társadalomnak meg kell tanulnia kommunikálni a cigánysággal. Nem gondolom, hogy mindenkinek meg kell tanulnia beásul vagy lováriul, de az fontos lenne, hogy tudomásul vegyünk, hogy „együtt élünk, és együtt kell az egyről a kettőre jutnunk.” *Péter atya* szavai elgondolkodtatóak. Talán, ha ez az iskolá-ban sikerül, akkor máshol is lehetséges. Viszont ahogy a helyzet egyre inkább elmérgese-dik, lassan a gyerekek is megértik, hogy valami gond van. A kérdés, hogy mit kezdenek vele, és mi mit tudunk tenni az ügy érdekében?

Az egyik cigány lány például úgy szólt rá iskolatársára, hogy „ne beszélj ilyen csúnyán, nem otthon vagyunk”. Mert otthon, egy cigány faluban, ahol szinte minden felnőtt mun-kanélküli, ott lehet csúnyán beszélni, kiabálni, ott lehet erkölcstelenül élni, ott lehet kis-korúaknak inni és cigizni. Hogyan várjuk akkor el, hogy ugyanezek a gyerekek, kilépve a faluból, teljesen mások legyenek?

Karolina és Krisztián

Sokat beszélgettem a gyerekekkel a tábor alatt a családjukról, az iskoláról. Vajon ők hogyan érzik magukat a saját bőrükben? *Karolina*, aki egy pici termetű, gyönyörű zöld szemű kis-lány, gyakran volt mellettem a táborban. Sokat beszélgettünk, és *Karolina* nyitottan, gyer-meki őszinteséggel mesélt. „Szeretem az anyukámat és apukámat. Mama, papa és anyukám dolgoznak... általában a szőlőkben, csak nem együtt mennek dolgozni. Apukám nem dol-gozik. Télen mindenki otthon van, mert olyankor nincs szőlő. Hárman vagyunk gyerekek, *Klári* tízéves, *Palkó* meg tizenhárom. Mind ugyanabba a suliba járunk. Apukám, anyu-kám, mamám és papám beszélnek cigányul, egymás közt, de apukám félig magyar és félig cigány. Én szeretek cigány lenni, nem akarok magyar lenni, mert akkor nem érteném, amit mond a családom”. Folytatjuk a beszélgetést az iskoláról, és *Karolina* meséli, hogy szereti az iskolát, jól érzi ott magát, tanulni is szeret, de a kedvenc tantárgya a „tesi”, mert az nem nehéz. Megkérdeztem, járnak-e szülői értekezletre a szülei, mert panaszkodnak a taná-rok, hogy akkor se mennek el, amikor a falusi tanodába van áthelyezve a szülői értekezlet. A tanárok mennek el a szülőkhöz, csak hogy tudjanak értekezletet tartani. De így se jön el szinte senki, csak az a néhány szülő, aki az iskolába is eljött volna. *Karolina* tovább mesél:

„Van, amikor nem mennek be szülői értekezletre, mert nincs pénz, és ilyenkor haragszanak a tanárok, pedig a tesók és én is jól tanulunk. Nem akarok egyetemre menni, ha nagy leszek.” *Karolina* megáll, én pedig érdeklődöm, hogy miért nem. Néhány percig nincs válasz, gondolkodik, hogy miért nem, pedig azt rögtön és magabiztosan állította, hogy nem fog továbbtanulni. Vállat vonva magyaráz: „Nem tudom, a szüleim nem jártak egyetemre, nekem se kell.” *Karolina* boltban szeretne dolgozni. A tábor végére viszont megváltozott a véleménye: fényképész lesz. Gyakran kölcsönkérte a fényképezőgépet, gyorsan elsajátította a kezelését és percek alatt megtelt a memóriakártyám *Karolina* jobbnál jobb képeivel. Meg is dicsértem őt, legjobban a közeli képei sikerültek: óvatosan célzott és ráközelítve fényképezte iskolatársait, szobrokat, kézműves munkákat. „Fényképész leszek” – állította magabiztosan, nagy mosollyal. Örömmel és meghatódva helyesletem az új, ambiciózus tervét.

Krisztiánt, egy vékonyka, szintén kistermetű, sötétebb bőrű fiút is megkértem, meséljen a vágyairól, céljairól. Ő volt azok egyike, akik szerették a reggeli tornákat. *Krisztián* az iskolával kezdte: „Befejeztem az ötödik osztályt, hármasok-négyesek a jegyeim. Az irodalom a kedvenc tantárgyam, csak olvasunk, írunk egy picit, de nem túl sokat, és könyvtárba megyünk. A verseket nem szeretem, de az irodalmat szeretem. A sulit szeretem, mert jó a hangulat és ott vannak a barátaim, elvagyok mindenkivel. Ha lenne egy jobb sulis, nem mennék át, megszoktam ezt az iskolát. Osztálytársaimat is szeretem. Tizenketten vagyunk egy osztályban. A legtöbben egy faluból valók vagyunk, de vannak közöttünk azért máshonnan valók is. Egymás között magyarul és cigányul beszélünk. Ketten vannak, akik nem beszélnek cigányul. Mindenki cigány az osztálytársaim közt, és nem szeretném, hogy legyen nem cigány. Azért nem akarom, hogy legyenek nem cigányok, mert csúnyát mondok nekik, és visszamondják, árulkodnak. Verekednek is a nem cigányok, de vannak, akik nem verekednek, de azokat se szeretjük... csak úgy. Nem mennék el egy másik suliba, ahol vegyesen vannak.” Próbáltam kivenni az okos tekintetéből, milyen magyarázata lehet az efféle állításoknak, de közben *Krisztián* egyre nagyobb izgalommal kezdett mesélni a nyelvről: „Otthon mindig cigányul beszélünk, és szeretek cigányul beszélni. Jó lenne, ha lenne cigány nyelven oktatás, mert nekünk könnyebb cigányul tanulni. A pap beszél cigányul, mert mi tanítjuk őt cigányra. Tud néhány szót. Mi pedig örülünk, hogy megtanult cigányul. Nagyon kedves ember, elvisz minket pizzázni, fagyizni, és amikor kezdődik az iskola, megyünk lovagolni.” Kérdésemre, hogy olvasna-e cigány nyelven könyveket, azt válaszolta, hogy igen, ha lenne, de még nem látott egyet sem. Tovább beszélgettünk, és *Krisztián* ugyanolyan határozottsággal folytatta: „Sulis után szeretnék továbbtanulni. Rendőr leszek, ha nagy leszek. Azért, mert ha valaki drogozik vagy cigizik, az megy az egyesbe.⁴ Még nem tudom, hogy hol akarok lakni. Azt tudom, hogy maradnék még egy hetet a táborban, jó volt itt”. Érdeklődöm, hogy a testvérei is hasonlóan ambiciózusak-e. „Csak egy tesóm van, tizennégy éves, idősebb nálam, most lesz nyolcadikos. Ő szakács lesz vagy autószerelő. Apukám külföldön van, néha meglátogat, de pont táborban leszek megint, amikor majd jön augusztusban.” Ezt egy csepp fájdalom nélkül állította, és a tanáraitól hallottam, hogy igen nehéz a helyzet otthon, miután

4 Nem tudom, mi ez az „egyes”, elmulasztottam megkérdezni.

az édesapa elhagyta a családot. „Anyukám főz otthon. Dolgozott anyukám, cseresznyét és borsót szedett, meg mást is szedett. Télen otthon van. Segíték neki sokat, mosni, söpreni és takarítani, az ágyat is meg szoktam csinálni. Anyukámnak szúr a szíve, ezért nem mindig megy be szülői értekezletre.”

Szinte mindenki, akivel beszélgettem, szerette az iskolát. És így nyáron, egy tábor biztonságos távolságából sokan tanulni is szeretnek. Egyszer egy korábbi látogatásom során hallottam az egyik iskolai pedagógustól, hogy volt olyan gyerek, akinek az volt az álma, hogy „elköltözzön Magyarországra”. Ez azt jelentette, hogy a cigány falujából szeretne beköltözni a legközelebbi nem cigány településre, ahova iskolába járt. Ilyen tervekkel is lehet találkozni. Szomorú, hogy ezeket a cigány falvakat már sem ők, sem mi nem tekintjük az ország részének.

Anyanyelv és alkalmazkodás

Több gyerek mesélt nekem az otthoni családi veszekedésekről, de nem mindenki értett egyet a cigány nyelvű oktatással: „Mi csak cigányul beszélünk otthon, ritkán beszélünk otthon magyarul. Az iskolában is cigányul beszélünk, ha nincs ott a tanár. Nem lenne jó, ha a tanárok is beszélnének cigányul, mert akkor tudnák, hogy mit mondunk.”

Nem könnyű kérdés: tanítsuk a cigányoknak az otthon használt dialektust, vagy mindenkinek tanítsunk egy közös cigány nyelvet, s ha közöset keresünk, akkor melyik legyen az, melyik nyelvjárás, és mi legyen akkor a magyar és cigány nyelv egymás közti viszonya? Kutassa, modernizálja a magyarországi értelmiség a még beszélt cigány nyelveket, és adja vissza új, modern és nyelvtanilag egyesített, homogenizált formájában a cigány népnek? Legyen Magyarország egy deklaráltan soknyelvű ország, mint például Svájc, vagy nem hivatalosan, mint például Oroszország vagy az Amerikai Egyesült Államok?⁵ Talán a kölcsönös elfogadás, egymás értékeinek és szokásainak a tisztelete kezdődhetne azzal is, hogy megbecsüljük és értéknek tekintjük a másik nyelvét. Én sohasem gondoltam, éreztem, hogy hátrányban volnék azért, mert otthon nem magyarul beszéltek a szüleim, vagyis nem magyar az anyanyelvem. Szakemberek szerint is általában előny, ha valaki többnyelvű környezetben nevelkedik.⁶

Az iskola igazgatója is fontolgatja a nyelv kérdését és gondolkodik egy cigány népismereti óra elindításán. „Jó lenne, mert nekünk, pedagógusoknak is érdemes volna diákjaink kultúráját jobban megismerni, ezáltal őket jobban megérteni. S nekik is jobban meg kell érteniük saját magukat, mert gyakran a diákok sincsenek tisztában a saját kultúrájukkal.”

5 Az utóbbi országban az ország alkotmánya nem határoz meg egy hivatalos nyelvet, viszont külön-külön az államok igen.

6 A New York Times-ban 2012. március 17-én megjelent *Why Bilinguals Are Smarter* című cikk szakszerűen, tanulmányokkal alátámasztva mutatja be, hogy a két- vagy többnyelvű emberek, egyszerűen szólva, okosabbak. (http://www.nytimes.com/2012/03/18/opinion/sunday/the-benefits-of-bilingualism.html?_r=0)

Érdekes gondolat ez. Visszatanítani a cigányságnak azt, amiről úgy vélekedünk, hogy „autentikusan cigány”. Hiszen ez a kultúra a szegénység és a nyomor következtében nagyrészt már elveszett. Vagy éppen az etnikus kultúra elemei és a szegénykultúra úgy összenőtt, összekeveredett, hogy ez a keverék a cigány identitás, a cigány közösségek védelmi falává vált, mely mögé talán be se látunk. Mely szinte áthatolhatatlan, kívülről is, belülről is. Ha pedig igazán elvesztette a cigányság a saját kultúráját, akkor azon keresztül talán már mi sem érthetjük meg őket.

Az igazgató úr folytatta: „Fel kell mérni a szülők igényét, hogy cigány nyelvet vagy népismeretet tanítsunk.” De vannak komoly dilemmák: „Attól félek, hogy ha bevezetjük a cigány nyelv és népismeret órákat, ezzel ők nem fognak jobban felzárkózni vagy integrálódni. Lehet, hogy ezt rosszul látom, de az érvényesülésüknek mégiscsak a magyar nyelv minőségi használata volna a feltétele. Most is gond az, hogy ők otthon cigányul beszélnek. Azok a gyerekek, akik otthon inkább cigányul beszélnek, az iskolában nem teljesítenek olyan jól, mint azok, akik kevésbé használják a cigány nyelvet otthon. *Karolina* és *Krisztián* falujának óvodájában keveset beszélnek a gyerekek magyarul. Amikor megérkeznek hozzánk, és magyarul kell beszélniük, kiderül, hogy fogalomkészletük hiányos, olykor még a hangképzésük is bizonytalan.”

Közben bejön egy másik tanár, belehallgat a beszélgetésünkbe, és hozzáfűzi a magáét: „Kell a gyerekeknek a jó példa, jó lenne, ha lenne magyar diák is az iskolában, persze úgy gondolom, hogy erről nem lehet nyíltan beszélni. Ezek a gyerekek magyar- és olvasásórán is cigányul beszélnek, egymáshoz csak cigányul szólnak. A nyelvi hátrány óriási. Az a baj, hogy a cigány nyelvben nincs ragozás és nyelvtan, ezért se megy nekik a nyelvtan, a matematika, mert nem tanulnak meg logikusan gondolkodni, nem tudnak helyesen írni. Ha meghallgatod a szülőket, a mondataik felét magyarul mondják, felét pedig cigányul, tehát igazán egyik nyelvet sem beszélnek.”

Persze, minden nyelv kölcsönöz más nyelvektől. A nyelvek élnek és folyton változnak. De mennyire tényszerű a nyelv miatti elmaradottság? *Derdák Tibor* és *Varga Aranka* Banyában felmérték ezt a kérdést és a következőre jutottak: „a tanulók teljesítménye nem anyanyelvükkel, hanem a szülők szociális helyzetével függ össze [...] az alsószentmártoni és gilvánfai tanulók, akik otthon születésüktől fogva mindig románul beszéltek, jobban tudnak megbirkózni magyar nyelven kapott feladatokkal, mint azok a magyar anyanyelvű kortársaik, akiknek társadalmi környezetük egy árnyalattal kedvezőlenebb”⁷

Nem lehet tudni, vagy legalábbis még nem tudjuk, hogy mi a helyes út, hogyan tudnak előrelépni ezek a hátrányos helyzetű cigány gyerekek. Nagy dilemma ez az iskolának, a tanároknak és az igazgatónak. Mivel biztos válaszok nincsenek, csak próbálkozgathatnak, kísérletezhetnek. Igaz, legalább csinálnak valamit, ahelyett, hogy ölbe tett kézzel néznék diákjaik kallódását.

Ki kihez alkalmazkodik, milyen mértékben, vagy alkalmazkodjunk-e egymáshoz egyáltalán? Tanuljanak-e a tanárok is valamennyit cigányul, vezessünk-e be etnikus kultúrát közvetítő tárgyakat a pedagógusképzésben (nem akadva el már ott, hogy honnan

7 Derdák Tibor – Varga Aranka: *Az iskola nyelvezete – idegen nyelv*. Új Pedagógiai Szemle, 1996/12. 27. o.

és mikor jöttek a cigányság különböző csoportjai)? Péter atyával beszélgettem erről a helyi plébánián. Közben jöttek-mentek az emberek, láthatóan Péter atya nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek világában is központi személyiség. Ő úgy gondolja, hogy nem csak a gyerekek járnak jól, ha szisztematikusan oktatják nekik a saját nyelvüket (a beás nyelv például anyelvújítás előtti román nyelv egy változata, így használva, elsajátítva, a román nyelv már nem lenne nehéz, és arra lehetne építeni más latin-alapú nyelvek tanítását, a nyelvekkel pedig megnyílik a világ előttük), de ha a tanárok cigány iskolában oktatnak, akkor nekik is meg kell tanulniuk cigányul.

Ismét ott tartunk, hogy a tanárok feladatai, kötelezettségei gyarapodnak, miközben épp az óraszámukat is megnövelik, némi fizetésemelés mellett, tehát marad, vagy még talán növekszik is az aránytalanság a felelősséghez és munkához képest. Rendkívüli szakma, a tanár oktat, nevel, fegyelmez, alkalmazkodik és megtanít másokat alkalmazkodni, pszichológus is, mindent kell tudnia az emberről, külön az emberi csoportokról, a cigányságról, de ugyanúgy a fogyatékkal élőkéről, mert olyan is lehet az osztályban, kreatívnak, jó előadónak, jókedvűnek és energikusnak kell lennie: emberfeletti embernek. Kritikus a tanár szerepe a gyerek fejlődésében, de nagy felelősségében eléggé magára van hagyva.

Az itt és most rejtélye

Teljesen más dimenzióban vannak a különböző, uralkodó szemléletek és az azokhoz kapcsolódó elvárások, valamint a mindennapok. A globális szintéren egyenlőségről, integrációról, inkluzív oktatásról, a különbségek megbecsüléséről hallunk, ami rendben is van, de hogyan lehetne mindezt megvalósítani itt és most, ez továbbra is rejtély. Az említett általános iskola például a városi elit iskolája volt. A második világháború után államosították, a rendszerváltást követően pedig visszakapta az egyház. Ezután elment néhány tanár, aki nem akart egyházi iskolában tanítani. Valami megromlott a vezetésben is. Kezdett rohamosan csökkenni a gyereklétszám. Közben a környező falvakban egyre nőtt a cigány gyerekek száma. Onnan behozták őket, hogy jó iskolába kerüljenek, integrálódjanak, itt befogadták őket, hogy megmentsék az iskolát. Ahogy kezdtek beáramlani a cigány tanulók, úgy vették ki az iskolából a nem cigány szülők a gyerekeiket. „Egyfajta riadalom alakult ki a többségi szülőkből”, ahogy Péter atya fogalmazott. Megállíthatatlan folyamat volt. Mára már szinte csak cigány tanuló jön az iskolába. Az iskola munkatársai ma már szabályosan toborozni mennek a falvakba, nincs más esélyük a diákutánpótlás biztosítására.

Társadalmi problémáról beszélünk tehát, nem egy olyan intézményről, amelyik szándékosan szegregál. A tanárok is elég nehéz helyzetben találták magukat, és még aki szívvel-lélekkel dolgozik, ő is szükségképpen felkészületlen, gyakran tanácstalan, tehetetlen, nem nagyon van miben reménykednie, s ez a lelkiállapot eléggé kimerítő. Az alsó tagozaton úgy, ahogy lehet tanítani, a gyerekek még együttműködők, elfogadják a tanítójukat. A kézműves foglalkozásokat kimondottan szeretik, jól dolgoznak. Felsőben, amikor egy angolóra ültem be, teljes volt a káosz. Az adott helyzetre fel nem készített, a hiábavalónak érzett küzdelembe befáradt tanár találkozott motiválatlan, céltalan, dolgozni nem haj-

landó gyerekekkel. Mindez az iskola falain belül zajlik. Nem minden órán, persze, de túl sok órán ahhoz, hogy ne volna eléggé drámai. Mindennek a megértéséhez, megoldásához aligha fog elvezetni az a diskurzus, amit erről a problémáról a magyar szellemi elit folytat.

Az iskola volna a cigányság társadalmi integrációjának a színtere, műhelye. Péter atya osztja egyik kollégája meglátását: „A cigány gyerekek akkor tudnak a gettóból kitörni, ahol egyébként jól érzik magukat, hogyha már kora ifjúságuktól kezdve hozzászoknak ahhoz, hogy reggel felkeljenek, mosakodjanak, felüljenek a buszra, aztán csak a tanítás után, délután jöjjenek haza. Nap mint nap. Belátva, megértve, tudomásul véve, mindennapi küszködéseik révén átélve, hoy a tanulás az egyetlen kitörési pont.” Általános az egyetértés, hogy az elhivatott és elkötelezett tanár a kulcsa mindennek. Ez a tanár azonban nem születik meg adekvát felkészítés és méltányos megbecsülés nélkül. S akkor egy olyasféle, nehézsorsú gyerekekkel foglalkozó iskolában, mint a miénk, még arra is számítani kell, mondja Péter atya, hogy a „nyitott szívbe néha belekőpnek, és ennek a fájdalját tűrni kell, bírni kell”.

Hogy mi lesz az iskolával? Egy elit iskolából gyűjtőiskola lett, ahova a helyi iskolák elküldhetik a bukott, magatartászavaros diákjaikat. Ebben az iskolában a tanároknak nincs sikerélményük, a gyerekek nem látnak jó példát. A tanár küszködik, a gyerek szenved. De ez az intézmény mégiscsak vállalja ezeket a nehéz sorsú gyerekeket. Felmerült a gondolat, hogy alakuljon át cigány nemzetiségi iskolává vagy legyen cigány missziós iskola, esetleg missziós iskola, jelző nélkül. Mások úgy vélik, maradjon meg egyszerűen katolikus általános iskolának, abban a reményben, hogy egyszer majd nem ijed meg a magyar többségi szülő attól, hogy cigány gyerekek is járnak ide, és beíratják a saját gyerekeiket is. Az integrált oktatást csodaszernek mondják, hátha épp itt kezd el majd hatni.

Az elszegényedett cigány falvak iskolás gyerekei nem látnak célt maguk előtt.

Roberto Benigni *Az élet szép* című filmjének főhőse úgy védi meg kisfia lelkét a koncentrációs táborban, hogy játéknak álcázza az egész szörnyűséget. Egy igazi tankot ígérve jutalmul. A tábor minden részlete beleillik ebbe a játékba. Vajon nem tudnánk mi is egy ilyen alternatív világgépet kialakítani az iskolában, ha igaz, ha nem, amibe a gyerekek belekapaszkodhatnának, hogy ne vesszenek el, ne gyűrje le őket a valóság, épp csak tanulniuk kellene, ez volna a feltétel, hogy az álom teljesüljön? Aztán, ha túléltek az iskolát, a jutalmat (a tankot), a sikeres élethez szükséges eszközt, a tudást, amivel maguk jutalmazták meg magukat, nem lesz nehéz észrevenniük.

Péter atya szavai: „Nem ördögösség ezt a célt elérni?”

